

İLKÖĞRETİM 1.SINIF DERS KİTAPLARINDA BİÇİM-İÇERİK İLİŞKİSİ

E.Yıldız DOYRAN*

Kitap, çocuk eğitiminin ve öğretiminin en önemli ögesidir. Çocuğun kitaplardan bilgi edinmesinin yanısıra farkında olmadan hayal dünyasının, estetik duygularının da, bu kitapların tasarımları ve illüstrasyonları kanalı ile gelişiminin sağlandığı bilinen bir gerçektir.

Kitap tasarımı, grafik sanatların çalışma alanı içinde yer alır. Ondokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarında bugünkü anlamı ile ortaya çıkan grafik sanatı yaşama en çok bütünleşen bir sanat dalı olarak çok geniş uygulama alanları yakalamış ve çağımızdaki yerini almıştır. Plastik sanatların ortak ilkelerini kullanarak her türlü tüketim ürününü, düşünceyi, kişiyi toplumsal etkinliği geniş yığınlara aktaran, tanıtan, insanları bilgilendirip yönlendiren grafik sanatlarının; tüm bu özelliklerine karşın, çocuğa yönelik ürünlerde kullanımında özel ilkeler dikkate alması gerektiğine ilişkin sorunsal; çok sayıda alanın araştırma kapsamına girmiştir.

Kitap tasarımı, eğitim açısından özel önem taşıyan bir alandır. Bir kitap öncelikle yazarın kafasında tasarlanır. Yazar kitabını oluştururken onun biçimi ve iç yapısı hakkında bazı düşünceler üretmekten geri kalmaz. teknolojik, psikolojik ve parasal koşullar yazarın vermek istediği mesajı olumsuz yönde etkileyebilirler. Tasarımcı; yazar, yayınevi ve okuyucu arasında köprü kuran kişidir.

* Arş. Grv., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitimi Bölümü.

Bir kitabın tasarımında dört temel amaç bulunur:

- 1- Kitap okumak ve izlenmek için tasarlanır,
- 2- Kitap satılmak için tasarlanır,
- 3- Kitap açılmak, tutulmak ve taşınmak için tasarlanır,
- 4- Kitap saklanmak için tasarlanır (Becer, 1996:135).

Tasarımcı, bir kitabı tasarımlarken, söz konusu kitabın fiyat marjı; baskı teknolojisi yanısıra belirleyici olan unsur hedef kitesidir.

Yazı karakterleri, harf boyutları ve satır boşlukları bir kitabın okunaklı ve estetik görünümünü büyük ölçüde etkiler. İllüstrasyonlar ve fotoğraflarda üslup boyut ve yerleşim açısından benzer etkiye sahiptirler. İllüstrasyonun birincil işlevi yazılı metinlerde sözü edilen bir olguyu görselleştirmesidir. Ama başarılı bir illüstrasyon salt bilgi verme özelliğine sahip değildir. Okuyucunun dikkatini çeker, görsel kültür düzeyini yükseltir ve belleğinde yer edinir.

Her kitabın, kendine özgü özellikleri ve buna bağlı olarak farklı etkileri olmalıdır. Özellikle eğitici kitaplarda, illüstrasyonlar ve grafik unsurlar gün geçtikçe daha fazla egemen olmaya başlamışlardır. Günümüzde görüntü, yazının önüne geçmeye başlamıştır. Göstergebilimci Ronald Barthes'in şu yorumu dikkate değerdir. Önceleri imgeler metini görselleştirdi. Günümüzde ise metinler imgeleri belirli bir kültür, ahlak ve imgeleme yükleyip açıklayan unsurlara dönüşmüştür (Becer, 1996:135). Bu olgu, yazar ve tasarımcı arasında işbirliğini gerektirir. Çünkü, tasarım bir olguyu, bir olayı, bir bilgiyi yazıdan çok daha etkili hedef kitleye ulaştırabilir.

Bu çalışmada İlköğretim 1.sınıf ders kitaplarının tasarımında önemli bir boyut olan biçim-içerik ilişkisinin; grafik tasarım özellikleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Çocuğa Yönelik Ders Kitapları

Öğretmenin inandığı temel ilkelerden biri, kitapların eğitici gücüne sonsuz güvendir. Eğitim, her şeyden önce kitapları ve anlamlı insancıl ilişkileri içerir. Kitaplar onlarsız sağır ve dilsiz olacağımız çok güçlü araçlardır. Çünkü, bir çocuğa bizim söyleyeceklerimizin ötesinde; söylediklerimizle karşılaşabileceği tek bilgi kaynağı ders kitapları

olmuştur.

Suhomliski'nin şu sözleri araştırmamız açısından önem taşımaktadır:
“okuma olmaksızın öğretmen ve öğrenci arasında gerçek bir ilişki olamaz.
Kitap, yalnızca bilgi edinme yolu değil, bir müzik parçası gibi yeniden,
yeniden okunan entellektüel bir gereksinimdir. (Suhomliski, 1986:164).”

Ders kitapları titiz, doğru ve sağlıklı kurgulanmışsa, bildiğini yayabilme için de önemli bir ipucu oluşturur. Çocuk, kitabı bütün işlevleri ile okumayı başarır o oranda yazmayı ve konuşmayı öğrenecektir. Ders kitapları, çocuk için bir zorunluluk değil, onun istekle ulaşacağı, bilme merakını gidereceği, uygulama istencini yaratan bir kaynak olmalıdır. Dr. Dotson'un şu saptaması günlük yaşantımızda sık karşımıza çıkan sorunu dile getirir:

“Ders kitabı, çocuğa tek seçenek olarak sunulmalıdır. Çocuk, sahip olduğu çok sayıda kitaplarının arasında ders kitabının işlevlerini tanımalıdır. Ders kitabı dışında başka kitaplarla vakit geçirilmesine kızan anne-baba, çocuğa ders kitabını bir işkence unsuru olarak sunar (Dotson, 1990:224)”.

Ders kitapları, doğru yöntem ve kapsamlı işlevleri ile kullanılmadığı için sadece görsel sembol tanıma edimi olarak okuma gerçekleşirken; okumanın gerçek hedefi olan anlama, anladığını ifade edebilme oldukça düşük oran gösterir. Bütün sınavların, genellikle kitapları kapsayan bilgilerden çıkarılan sorularla hazırlandığı düşünülürse, ders kitabının çoğunlukla bilginin ezberlendiği bir kılavuz olduğu görülür.

Ders kitaplarının, sağlıklı ve işlevli olarak eğitimde yer alabilmesi çok sayıda niteliği taşımısını gerektirir. Örneğin; anlaşılabilirlik, gerçeğe uygunluk, sürükleyicilik, biçim ve içerikte bütüncülük bir birtelikelik öğeleri her ders kitabında ön koşul olarak kabul edilen niteliklerdir.

Ders kitabının nitelikleri dışında çocuğun okumaya yönlendirilmesinde şu etkenler dikkate alınmalıdır:

1. Çocuğun ilgi alanları,
2. Metnin zorluk derecesinin çocuğun algılama düzeyine uygun oluşturulması,
3. Okumaya psikolojik olarak çocuğu hazırlama,
4. Okumaya ayrılan sürenin çocuğun dikkat süreçlerine göre düzenlenmesi.

Yukarıdaki etmenler Tezcan'ın araştırmasında da yer aldığı gibi ders kitapları açısından vazgeçilmez özelliklerdir (Tezcan, 1977:134).

Öğretmenin temelinde sevgi yatar. Sevilmeyen şeylere ilgi duyulmaz. Öyleyse çocuğa sunulacak ders kitaplarının içerik, tasarım, sunuş yöntemleri okumayı sevmeye ve istemeye yönlendirebilmelidir.

Ders Kitaplarında İçerik ve Biçim İlişkisi

Okul ders kitapları belli konular çevresinde insanlığın günümüze değin biriktirdiği bilgi, yöntem, yaşamı biçimlendirme alışkanlıkları ve estetik beğeniyi içeren; bunları genç insanların edimine sunan araçlar olarak tanımlanması (Kula, 1993: 100); ders kitaplarının bütünlüğü içinde titizlikle incelenip ele alınmayı tek başına gerekli kılan bir nedendir.

Kitap, içerdiği bilgiler yanında çağın geçerli anlayışını ana yapısında taşıyan iletişim araçlarından biri olarak kabul edilir. Çağdaş toplumlar; bu önemli iletişim aracıyla, çocuğun ilk yaşlarda karşılaşmasını sağlamayı başarmışlardır. Kitap bütüncül bir iletişim aracı olarak, kabul edilmelidir. Sadece içerdiği bilgiler değil; “Metni, resimleri ve bunlar arasında kurulan grafiksel düzen de (Kaya, 1996:61)” kitabı bütünlüğüdür.

Her tamamlanmış ve bütünleşmiş sağlam yapı gibi kitap da temel bir biçim-içerik bütünlüğü göstermelidir. Eğitsel değer ne denli anlamlı ve gelişmiş kurgulansa da; bu değeri sunma biçimi kitapla okuyucu arasında ilk iletişimin kurulmasını sağlar. Bu iletişim sağlıklı bir biçimde gerçekleşmediğinde kurgulanmış bilimsel değer işlevsiz kalır.

“Önemszenmesi ve dikkate alınması gereken; kitabın sadece okumaya yönelik düşünülmesi olgusunun eksikliğidir. Bu kapsamda çağdaş ve gerçek bilginin yanı sıra aynı derecede, görsel, estetik, teknik değerlerin de dikkate alınmasıdır. Yayın, yayınsal sınırlı bir ortamı amaçlayıp, evrensel nitelikte değerleri de içermelidir (Gökaydın, 1996: 33).”

Ders kitapları yüksek bilimsel söylemlerle donatılırken, bu donanım kendisine eşlik edecek estetik ve etik sunuşu gerektirir. Özgür, özgün, yaşama karşı sorumluluk duyumsayan insan kimliğini istenen bir kitap, nitelikli tasarım, resimleme ve dille sunulmalıdır.

Ulusların entellektüel gelişimin göstergelerinden biri olarak kitap, özellikle ders kitapları, kendisine etkili algılama koşulları yaratmalıdır. Çocuğun yöntemli öğrenme sürecinin başlangıcında kitapla ulaşacağı ilk düşünce, bilginin değeri değil, onun ilginçliği ve güzelliğidir. Bu nedenle Erkmen’in şu söylemi dikkate alınmalıdır; iyi tasarlanmış nitelikli basım yöntemleriyle sunulmuş bir kitap eğitim süreçlerini hızlandırır (Erkmen, 1996:45-46).

Ders kitaplarında içerik, anlamlandırılması açısından taşıdığı söylemi biçimiyle de ortaya koymak durumundadır ve evrensel çağdaş bilincin göstergelerini sadece söylemiyle değil, tasarımıyla da ortaya koymalıdır. Örneğin Firdevs Helvacıoğlu’nun “Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik” araştırmasında değindiği şu çarpıklık, biçim-içerik dengesizliğini göstermektedir:

“1945’ten sonraki ders kitaplarında; çocuklarını yanıtlayan, bilgi veren yol gösteren uyanan radyo dinleyen, televizyon izleyen, gazete ve kitap okuyan baba kimliğinde erkeklerdir. Buna karşın anne, mutfak önlüğü ve servis ediminde betimlenir. Ailenin bir arada olduğu görüntülerde baba, gazete okurken, annenin elinde örgü bulunmaktadır (Helvacıoğlu, 1996:65).”

Ders kitabı, taşıdığı düşünsel zemini görsel ve dilsel tüm göstergeleri ile bütünlük taşımalıdır.

Ders kitaplarında konulan içerikler, dolaysız olarak toplumun gereksinimlerinde ve ideallerinde anlam taşır. Demokratik çağdaş ve özgürlükçü bir tutumun kişilik özelliği olarak yerleştirilmesi, kitapların

biçim ve içerik olarak bilimsel, sanatsal ve teknolojik üretimin yetkinliğini, yaratıcı ve atılcı yaşama anlayışını gerçekliğin duyumsal ve zihinsel irdelenmesini sağlayan bilgiler bütünü taşımak zorundadır. Bu anlamda toplumsal gereksinimlerin doğru tanımlanıp, eğitim hedeflerinin biçim ve içerik bütüncül anlamda ders kitaplarına yansımaları sağlanmalıdır.

Kitabın Biçim-İçerik Açısından Nitelikleri

Grafik tasarımcıları, alanda uzmanlaşmış illüstrasyon uygulayıcıları, sanat eğitimcileri ve sınıf öğretmenlerine ilişkin uygulanmış olan anketin istatistik verilerine göre; aşağıdaki bulgular, bir ders kitabının tasarım niteliklerini ortaya koymaktadır.

Sanat alanında eğitim görmeyen grupların, diğer gruplara göre farklı tepkiler gösterdikleri gözlenmiştir.

Özellikle sanat alanında eğitim görenlerin düşünceleri şu ana başlıklarla özetlenebilir:

1. Kapak tasarımı, kitabın içeriği hakkında bilgi vermeli,
2. İllüstrasyonlar, metnin anlatmak istediğini yansıtmalı,
3. Yazılarla illüstrasyonların uyumu sağlanmalı,
4. İllüstrasyonlar, grafik tasarımı ve alanda uzmanlaşmış illüstrasyon uygulayıcıları tarafından gerçekleştirilmeli,
5. İllüstrasyonlar, bilgilendirici olmalı,
6. Kitap, yeterli ve estetik bir genel görünüme sahip olmalı,
7. Kitaptan faydalanacak çocuğun algılama düzeyine uygun olmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Çocuklara yönelik kitap tasarımlarında, çocuğun yaratıcılığını geliştirmeye ve estetik bilinç oluşturmaya yönelik çabaların yetersizliği gerçeği bilinmektedir. 1996 yılında düzenlenen “Ders Kitapları Sempozyumu”nun sonuç bildirgesinde de (s.226) vurgulandığı gibi: Çocukların görsel eğitim ve düşünce biçimlerinin oluşturulmasında çok önemli bir yeri olan kitapların, özenli bir resimleme, tasarım ve estetik değerlerden yoksun oldukları saptanmıştır;

Gelişen basım ve tasarım teknolojilerine karşın, çocuğa yönelik ders kitaplarında tasarım ve üretim açısından bir gelişme izlenmediği gibi; çoğunlukla teknolojik donanım, özgünlük bozulmuş, klişeleşmiş ve yozlaşmış kalıpların çoğaltılmasında etkili olarak kullanılmıştır.

Eğitim bir sorunsal olarak ele alındığında, birbirleri ile bağlantılı, birbirlerini oluşturmak ve dönüştürmek açısından etkili çok sayıda öge ile karşılaşırız. Bu nedenle ders kitapları illüstrasyonları çok sayıda olumsuzluk içermektedir. Bu da içerikle biçimin örtüşmediğini göstermektedir. Tasarımın bir bütün olarak alınması, sayfa düzeni ile illüstrasyonun aynı tasarımcı tarafından tasarlanması, bir çok sorunun çözümünde etkili olacaktır.

Ders kitapları tasarımlarında illüstratör olarak çalışacak kişiler, çocuğa ve çocuğun sanat eğitimine ilişkin ayrıca bir pedagojik eğitimden geçirilmelidir.

Her insanda var olan anlam yetisi, inceleme gücü ve yaratıcılık değerlerinin yeterince canlı ve çocuğa uzanan tüm kanalların açık tutulması için gösterilecek çabadan tüm yetişkinlerin sorumlu olduğu unutulmamalıdır.

Bugün okutulmakta olan ders kitaplarına uzmanlar tarafından emek verildiği yadsınamaz. Ancak, grafik tasarım niteliklerinin tam anlamıyla uygulanmadığı düşünülen ders kitaplarıyla eğitim ve öğretimi sürdürmeyi düşünmemeliyiz.

KAYNAKÇA

- BECER, Emre, “Bir Kitabın Grafik Tasarımı”, **Türkiye’de ve Almanya’da İlköğretim Ders Kitapları Sempozyumu**, H.Ü.G.S.F. Grafik Bölümü, Ankara, Haziran 1996.
- DOTSON, Fitzhugh, **Çocuk Yaşken Eğilir**, (Çev:Seçkin, Selvi), Özgür Yayınları, İstanbul, 1990.
- DOYURAN, Yıldız, “İlköğretim Birinci Sınıf Ders Kitapları İllüstrasyonlarının; Çocuğun Eğitimine Katkısı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bolu, 1997.
- ERKMEN, Nazan, “Çağdaş Bir Ders Kitabı Nasıl Olmalı?” **Türkiye’de ve Almanya’da İlköğretim Ders Kitapları**, H.Ü.G.S.F. Grafik Bölümü, Ankara, Haziran. 1996.
- GÖKAYDIN, Nevide, “Temel Eğitimin Önemli Bir Parçasını Oluşturan Çocuk Yayınları’nın Yaşamsal Önemi” **Türkiye’de ve Almanya’da İlköğretim Ders Kitapları Sempozyumu**, H.Ü.G.S.F. Grafik Bölümü, Ankara, Haziran, 1996.
- HELVACIOĞLU, Firdevs, **Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik**, Kaynak yayınları, İstanbul, 1996.

- KAYA, İsmail, “İlköğretim Kitaplarında Tasarım Sorunları”
**Türkiye’de ve Almanya’da İlköğretim
Ders Kitapları Sempozyumu,**
H.Ü.G.S.F. Grafik Bölümü, Ankara, Haziran
1996.
- KULA, Onur Bilge, “Ders Kitabının Yapımında Gözetilen Bilim-
Kuramsal ve Didaktik Çerçeve” **Çukurova
Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,**
Cilt: 1, Sayı:2, Adana:1993.
- SUHOMLİSKİ, Vasili, **Eğitim Üzerine,** (Çev:Ali Özüdoğru), Sorun
Yayınları, İstanbul, 1986.
- TEZCAN, Mahmut, **Boş Zamanlar Sosyolojisi,** Doğan
Matbaası, Ankara, 1977.